

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ

ΟΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ

Πιστεύω ότι δεν θα ήμουν υπερβολικός αν ισχυριζόμουν ότι αν και έχουν παρέλθει εκατό πενήντα χρόνια από τότε που ξέσπασε η 'Ελληνική 'Επανάσταση, το θέμα αυτό δεν έπαψε να ενδιαφέρει άμεσα αλλά και να θέλγει, θα έλεγα, τους ιστορικούς αλλά και όλους τους 'Ελληνες, όπως και τους Βαλκανίους. Και το γεγονός αυτό όφείλεται, νομίζω, σε δυο λόγους: αφενός στο τεράστιο μωσαϊκό των πολιτικών, κοινωνικών κ.λ. καταστάσεων και φαινομένων που παρουσιάζουν τα έπτα χρόνια του 'Αγώνα, πράγμα που μās επιτρέπει να δοϋμε στις ρίζες τους και στην πρώτη εξέλιξή τους πολλά, τα περισσότερα θα έλεγα, χαρακτηριστικά του νεότερου ελληνικού βίου (με προεκτάσεις και στο γειτονικό μας χώρο) και αφετέρου στην ιστορική και ψυχολογική άμεσότητα που εξακολουθεί να έχει για το μισό, ίσως και παραπάνω, μέρος των κατοίκων τής χώρας μας ή 'Απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό, αν σκεφθοϋμε ότι μόλις πριν από εξήντα χρόνια έληξε ουσιαστικά η Τουρκοκρατία για την 'Ηπειρο, Μακεδονία και Θράκη, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, σε τρόπο ώστε να υπάρχουν ακόμη ανάμεσά μας πάμπολλοι που έχουν προσωπικά βιώματα από την εποχή εκείνη. Δεν έχει λοιπόν τελειώσει βιολογικά, θα λέγαμε, ακόμη το '21. Ζει και προκαλεί σε όλους μας άμεσες αντιδράσεις και ποικίλα αισθήματα, ενώ από την άλλη πλευρά εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο έρευνας και μελέτης για τους επιστήμονες. Γιατί όλες οι πτυχές τής περιόδου του 'Αγώνα προσφέρουν ακόμη πολλά περιθώρια για να γίνουν ειδικευμένες εργασίες σε βάθος και σε συνθετική μορφή, για πρόσωπα, για θεσμούς, για πολεμικά γεγονότα ή για τις διάφορες πτυχές τής διπλωματίας τής εποχής.

Στο άρθρο μας αυτό θα παρουσιάσουμε ορισμένα προβλήματα τής ελληνικής 'Ιστοριογραφίας του 'Αγώνα¹ και ειδικότερα τις απόψεις που εκφράζουν τρεις ιστορικοί γύρω από την τοποθέτηση των Μ. Δυνάμεων τής εποχής απέναντι στην 'Ελληνική 'Επανάσταση. Το πρώτο βιβλίο, με αξιώσεις ιστορικής

---

1. 'Ο Τ. Γριτσόπουλος ('Ιστοριογραφία του 'Αγώνος, «Μνημοσύνη» 3 (1970 - 1971), σελ. 33 - 253) έχει προβεί σε έκτενη περιγραφή των άπομνημονευματικών και ιστορικών έργων τής περιόδου τής 'Επανάστασης. 'Η εργασία αυτή είναι πολύ χρήσιμη, ως βάση, για να επεκταθεί ή έρευνα σε κριτική αποτίμηση των κειμένων.

σύνθεσης αλλά και μαρτυρίας, που κυκλοφόρησε στην πατρίδα μας άμέσως μετά τον Άγωνα είναι του Ιωάννη Φιλήμονα, που θέμα του είχε τη Φιλική Έταιρεία και τυπώθηκε στα 1834. Λίγο αργότερα, στα 1839, άκολούθησε ή Έπιτομή τής Ιστορίας τής Αναγεννηθείσης Έλλάδος του Άμβροσίου Φραντζή, σέ τρεις τόμους, και μόλις στα 1853, δεκατέσσερα χρόνια μετά, τυπώθηκε ή πρώτη έκδοση τής Ιστορίας τής Έλληνικής Έπαναστάσεως του Σπυρίδωνα Τρικούπη, ένώ τó άμέσως επόμενο έτος κυκλοφόρησε τó Δοκίμιον Ιστορικόν περι τής Έλληνικής Έπαναστάσεως του Φιλήμονα. Είμαστε ώστόσο ύποχρεωμένοι νά αναφέρουμε ότι στην ένδιάμεση χρονική περίοδο είχε άρχίσει ή δημοσίευση τών πρώτων άπομνημονευματικών έργων, του Χριστοφόρου Περραιβού στα 1836, του Κάρπου Παπαδοπούλου και του Παλαιών Πατρών Γερμανού, και τά δυό στα 1837, του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη στα 1846 και του Νικολάου Σπηλιάδη στα 1851. Τά κείμενα αυτά όμως δέν έχουν άπό μόνα τους αξιώσεις νά θεωρηθοϋν ώς συνθέσεις και κατατάσσονται στον ειδικό χώρο τών πηγών τής Ιστορίας. Τρία λοιπόν είναι τά ιστορικά έργα που θά μάς άπασχολήσουν έδω, του Φραντζή, του Φιλήμονα και του Τρικούπη. Η προσοχή μας έχει έντοπιστεί σέ αυτά τά έργα γιά δυό λόγους : γιάτί οι συγγραφείς τους προσπαθοϋν νά παρουσιάσουν συνθετικά τó θέμα τους, ένώ ταυτόχρονα προσφέρουν προσωπικές μαρτυρίες γιά τήν έποχή (άποτελοϋν άρα και πηγή), και γιάτί τά βιβλία αυτά επηρέασαν κατά τρόπο καιριο τήν μετέπειτα βιβλιογραφία και διαμόρφωσαν αντίληψεις που μέ πολλή δυσκολία οι μεταγενέστεροι προσπάθησαν νά μεταβάλουν. Στόχος τής εργασίας μας δέν είναι ή ιδεολογία τής Έπαναστάσεως, τά ρεύματα που κατά τή διάρκειά της κυριάρχησαν και ή μορφή που αυτά μάς κληρονομήθηκαν· τούτο θά αποτελούσε φυσικά ένα έλυστικóτατο αντίκειμενο μελέτης, άν και τεράστιο. Έμείς έδω θά περιοριστοϋμε άπλώς στα όσα οι τρεις παραπάνω ιστορικοί μάς εκθέτουν μέσα στα έργα τους σχετικά μέ τή στάση τών Ευρωπαϊκών Δυνάμεων και στη συνέχεια θά προσπαθήσουμε νά τους κρίνουμε, προτείνοντας τις δικές μας άπόψεις.

Θά άρχίσω τήν άνάλυσή μου μέ μιá παράγραφο άπό τον τέταρτο τόμο του Δοκιμίου του Φιλήμονα¹, που άφου αναφέρεται στην άρνητική ύποδοχή που συνάντησε ή Έπανάσταση, ύποστηρίζει τά ακόλουθα : *«Συγχωρείται άν είπαμεν, όπόσω ώφελήθησαν οι Έλληνες κατά τήν έποχήν ταύτην, άγνοοϋντες τούς έλιγμοϋς τής πολιτικής τών μεγάλων μυστικοσυμβουλίων, πιστεύοντες πάν ό,τι άν επεθύμουν καλόν, και έχοντες πάντοτε τήν παρήγορον ιδέαν ότι και οι χριστιανοί ήηγμόνες βοηθήσουσιν άφεύκτως, άφ' ου ήρξαντο άπαξ συν-*

1. Βιβλιογραφία γιά τον Φιλήμονα στον Τ. Γριτσόπουλο, ό. π., σελ. 232 - Δ. Κατηφόρη, Ένέργειες Ιωάννου Φιλήμονος γιά τήν έκδοση φιλοκαποδιστριακής έφημερίδας, «Μνήμων» 2(1972), σελ. 273 - 296.

τρέχειν οἱ ἰδιῶται ἐκ τῶν ἐπικρατειῶν αὐτῶν, Γερμανοί, Γάλλοι, *Αγγλοι, *Ιταλοί, οἱ μὲν συνηγοροῦντες προφορικῶς καὶ διὰ τοῦ καλάμου, οἱ δὲ ἐπιμελούμενοι τῆς συστάσεως βοηθητικῶν ἐταιριῶν, οἱ δὲ συναγωνιζόμενοι καὶ στρατιωτικῶς ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. *Αγνοία τοιαύτη ὑπῆρχεν ἐνθαυροντικῆ ἐνταυτῷ καὶ σωτήριος, διότι περιέβαλλε τούτους διὰ τοῦ θώρακος τῶν ἀγαθωτέρων ἐλπίδων, καὶ διότι ἦτο πλάνη τις οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καθ' ἣ ἀπέδειξαν τὰ γεγονότα ἀπὸ τοῦ 1826 μέχρι τοῦ 1832. Κύριος οἶδε τὰ ἐναντία ἀποτελέσματα, εἰ μὴ ἐκυρίευσεν πλάνη τοιαύτη καὶ πρὸ πάντων ἢ περὶ ρωσσικοῦ πολέμου κοινὴ πεποίθις»¹.

Στις γραμμὲς αὐτὲς ὁ Φιλῆμων μᾶς λέγει δύο πράγματα: ὅτι ὑπῆρξε σωτήριο γιὰ τὸν 'Αγώνα τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ "Ἕλληνες ἀγνοοῦσαν τὴν ἀληθινὴν προθέσιν καὶ διαθέσιν τῶν Εὐρωπαίων γιὰ αὐτοὺς καὶ πὼς τὰ χριστιανικὰ κράτη στὴν πραγματικότητά βοηθήσαν τὴν Ἑλλάδα. Νομίζουμε ὅτι οἱ ἀπόψεις αὐτὲς ἀκριβῶς ἀποτελοῦν τὸν πυρήνα τοῦ μύθου ποὺ οἱ ιστοριογράφοι τότε δημιούργησαν καὶ καλλιέργησαν. Δηλαδή, μὲ πιὸ ἀπλά λόγια, ὁ ἔσσηκωμὸς δὲν θὰ εἶχε συντελεστεῖ ἢ ὅτι οἱ "Ἕλληνες δὲν θὰ συνέμιζαν μὲ τὸ ἴδιο σθένος τὸν ἀγώνα τοὺς ἀν γνώριζαν ὀρισμένα πράγματα. Σκέψεις ἀπλοϊκῆς, ἀδικῆς γιὰ τὴ νοημοσύνη μας, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλακτικῆς γιὰ ἐκείνους ποὺ μὲ τὰ γραπτὰ τους, ἔστω καὶ στὰ μετέπειτα χρόνια, ὄφειλαν νὰ προβοῦν σὲ κριτικὴ, βαθύτερη, θεώρηση τῶν συνθηκῶν ποὺ γένησαν καὶ συντήρησαν τὴν Ἐπανάσταση. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Φιλῆμονα εἶναι ἡ ἐμμονὴ στὴ μονόπλευρη θεώρηση τῶν πράξεων τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης Μ. Δύναμης, μὲ ἰσοπεδωτικὸ καὶ ἄχρονο βλέμμα. Καὶ δυστυχῶς οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἰσχύουν, ἀν καὶ σὲ διάφορο βαθμὸ, καὶ γιὰ τοὺς δυὸ ἄλλους ιστορικούς, τὸν Φραντζῆ καὶ τὸν Τρικοῦπη.

Ὁ Φραντζῆς² ἔχει τὴ μικρότερη μὲν ἄποψη ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἡ ζωὴ του κύλισε στὴν Πελοπόννησο, ὅπου ὡς ἱερωμένος καὶ ἀγωνιστῆς συμμετέσχε στὰ γεγονότα. Θὰ περίμενε λοιπὸν κανεὶς νὰ ἔχει ὁ ἱστορικὸς αὐτὸς τὴ μικρότερη ἐποπτεία τῶν διεθνῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐμφανίζεται μικρολόγος ἢ ἐπιπόλαιος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ Φραντζῆς καλύπτει τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ ἔργου του μὲ τὴν ἀφήγηση τῶν συμβάντων στὴ χώρα μας καὶ ἐλάχιστο χῶρο ἀφιερώνει στὴς διπλωματικὲς μάχες καὶ στὴν τότε διεθνὴ κατάσταση. Περιγράφει καὶ αὐτὸς σὲ βασικὸ σφάλμα νὰ βλέπει μονοσήμαντα τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ, ποὺ τὴν θεωρεῖ ἀριστοὶ «φιλελληνικὴ». "Ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγει μιὰ ὀξυδερκῆς παρατήρησή του, ποὺ ὁ ἴδιος τὴν ἔχει παραμερίσει σὲ ὑποσημείωση, ἀλλὰ τῆς ἀξίζει

1. Ἰ. Φιλῆμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1859 - 1861, τόμ. 4, σελ. 12.

2. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Φραντζῆ στὸν Γ. Γριτσόπουλο, ὁ. π., σελ. 182 - Ν. Παπαδοπούλου, Ἀμβροσίου Φραντζῆ Μεγασηλαιώτου βιογραφικαὶ σελίδες, Ἀθῆναι 1952.

περίοπτη θέση : «*Τόσον ἡ αὐτοκρατορικὴ ρωσικὴ αὐλή, ὅσω καὶ πᾶσα ἄλλη εὐρωπαϊκὴ Δύναμις δὲν ἔχουν καμμίαν ἀνάγκην ἐπαίνων ἀπὸ ἡμᾶς· οὔτε ἐπίσης καὶ κατηγοριῶν· ὅσοι δ' ἐξ ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων φαντάζονται τὰ τοιαῦτα, ἐαυτοὺς ἀδικοῦσιν μᾶλλον*»¹. Δὲν ἔλειπε λοιπὸν ἀπὸ τὸν ἀπλὸ αὐτὸ ἀνθρωπο ἢ ζυγισμένη ἱστορικὴ κριτικὴ σκέψη καὶ εἶναι κρίμα πού ὁ ἴδιος δὲν ἀνέπτυξε καὶ δὲν βασάνισε τίς ἀπόψεις του, ἀφιερώνοντας γι' αὐτὲς καὶ περισσότερο χῶρο στὸ ἔργο του.

Ἀντίθετα πρὸς τὸν προηγούμενο, ὁ Φιλῆμων ἀνατράφηκε στὸ κοσμοπολίτικο περιβάλλον τῆς Πόλης καὶ συναστράφηκε τὰ πιὸ σημαντικὰ πρόσωπα τοῦ Φαναρίου. Μὲ τὴν ἐκρηξὴ τῆς Ἐπανάστασης κατέβηκε στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγινε γραμματέας τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντη καὶ μετέσχε ἐνεργὰ στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἄνδρας λοιπὸν καλλιεργημένος καὶ ἀνδρείος καὶ ἡ εὐρωμάθεια εἶναι ἐμφανὲς στὸ ἔργο του καθὼς καὶ ἡ ἱκανὴ γνώση πού ἔχει γιὰ τὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ κατάσταση : «*Μεγάλῃ καὶ ἐπίφοβος διετέλει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων τῆς Δύσεως, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐκινήθη ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις. Φανεροὶ ἐπαναστατικοὶ σάλοι κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἰσπανίαν, κρυφαὶ δὲ ἄλλαι καὶ οὐχ ἤττον σύντονοι πρὸς ἐπανάστασιν τῶν λαῶν γενικὴν ἐργασίαν τῶν πολλαχοῦ καὶ ὑπὸ διάφορα συστήματα συγκεκροτημένων φιλελευθέρων, ἠπειλοῦν ἐκ νέου τὸ ναυάγιον τῶν θρόνων καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων ταύτης. Ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς καταστάσεως αὐτῆς ἐπηρεάζεται οὐσιωδῶς καὶ ἡ τύχη τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, ὡς ταυτοχρόνου κατὰ σύμπτωσιν, διαφόρως παρεξηγουμένου κατὰ δυστυχίαν καὶ διὰ τῶν ἐν χρήσει πολιτικῶν ὑπολογισμῶν σταθμωμένου κατὰ τὸ σύνθηρες». Καὶ παρακάτω ὁ ἴδιος προσθέτει : «*Ἄλλως, τίς, ἡλιπιδέ ποτε, ὅτι, λαμβανομένων κατὰ τῶν ἐπαναστάσεων τῆς Εὐρώπης τρομερῶν μέτρων, ἡ Ἱερὰ Συμμαχία ἐμελλε συγχωρῆσαι τὴν τῆς Ἑλλάδος, τοσαῦτα κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς αὐτῆς ἀνατρέπουσαν πολιτικὰ καὶ ἐμπορικὰ συμφέροντα;*»². Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἔχουμε μπροστὰ μας ὀρθὲς καὶ καιρῖες παρατηρήσεις.*

Περισσότερο ἀναλυτικὸς καὶ πιὸ ἀκριβὴς σχετικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ τῶν

1. Ἄ. Φραντζῆ, Ἐπιτομή, τόμ. 2, Ἀθήναι 1839, σελ. 422. Οἱ κυριότερες ἀναφορὲς τοῦ ἔργου του στὶς Μ. Δυνάμεις βρίσκονται στὸν τόμ. 1, σελ. 241, τόμ. Β', σελ. 422 - 424, τόμ. Γ', σελ. 3 - 4, τόμ. 4, σελ. 213 ὅπου καὶ ἀναφέρεται : «*Οἱ Εὐρωπαῖοι... ἐπειδὴ ἦσαν προκατειλημμένοι ὑπὲρ τῆς Ὀθωμανικῆς δυναστείας καὶ ἐθεώρουν πάντοτε αὐτὴν δεκτικὴν μεταρρυθμίσεως καὶ ἀκολούθως δινηθησομένην ν' ἀντίσταται κατὰ τῆς Ρωσσίας, ἀποτελοῦσα κατὰ τοὺς διπλωματικούς μεστέιχον ἰσχυρὸν καὶ δυσκίνητον ὄθεν καὶ πάντες ὡς ἐξ ἐνὸς μετ' ἐκπλήξεως καὶ ἀπορίας μεγίστης ἀκούσαντες τὴν ἀποστασίαν τῶν Ἑλλήνων, οἱ μὲν κατ' ἀρχὰς δὲν ἔδιδον πίστιν, ἄλλοι ἐχλεύαζον καὶ κατεμύμφοντο τὰς μορίας τῶν Ἑλλήνων*».

2. Ἰ. Φιλῆμονος, Δοκίμιον, τόμ. 4, σελ. 1. Οἱ κυριότερες ἀναφορὲς τοῦ ἔργου του στὶς Μ. Δυνάμεις βρίσκονται στὸν τόμ. 1, σελ. λγ' - λδ', 121, τόμ. 2 σποραδικὰ καὶ σχετικὰ μὲ τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη, τόμ. 3, σελ. 165, τόμ. 4, σελ. 1 - 42.

Δυνάμεων, πὺ πυκνὸς ὅμως στὴν ἀφήγηση ἀπὸ τὸν Φιλήμονα, εἶναι ὁ Τρικούπης¹. Αὐτὸς ὑπερέχει καὶ ἀπὸ τοὺς δυὸ συγχρόνους του ἱστορικούς. Ὡς βουλευτῆς, πρεσβευτῆς, ὑπουργὸς καὶ πρωθυπουργὸς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀποκτήσει τὴν εὐρύτερη δυνατὴ γνώση τῶν γεγονότων καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἔργο του εἶναι πληρέστερο. Μεταχειρίζεται στὴν ἔκθεσή του τὴ «γλώσσα» τοῦ διπλωμάτη καὶ ἔχει καλύτερη ἀρχιτεκτονικὴ στὴ διάταξη τῆς ὕλης του. Ὅμως Φιλήμων καὶ Τρικούπης δὲν κατορθώνουν νὰ ἀπαγκιστρωθοῦν ἀπὸ τὶς προσωπικὲς τοὺς συμπάθειες ἢ ἀντιπάθειες, νὰ δοῦν τὸ ἑλληνικὸ πρόβλημα χωρὶς προκατάληψη καὶ νὰ ἐρευνήσουν σὲ βάθος κάθε διπλωματικὴ κίνηση χωρὶς νὰ ὑπάρχουν a priori καλοὶ ἢ κακοί. Εἶναι ἀληθινὰ λυπηρὸ πὺ οἱ δύο αὐτοὶ προικισμένοι ἱστορικοὶ δὲν κατορθώνουν νὰ σκεφθοῦν καὶ νὰ σημειώσουν ὅσα μᾶς ἀνέφερε παραπάνω ὁ Φραντζῆς, ταπεινότερος βέβαια στὴν παιδεία καὶ στὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ πὺ ἤρεμος καὶ νηφάλιος, ὥστε νὰ γίνεται ἑλληνοκεντρικότερος, θὰ λέγαμε, ἀφήνοντας περιθώρια νὰ ἀναζητηθοῦν ἐπιλογὲς καὶ διέξοδα στὴ διδρομὴ τῆς διπλωματικῆς μας ἱστορίας πέρα ἀπὸ τὶς προσωπικὲς τοποθετήσεις.

Εἶδαμε παραπάνω πόσο ἐλλιπεῖς εἶναι οἱ θέσεις πὺ παίρνουν οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἱστοριογράφοι. Βέβαια οἱ συγγραφεῖς τῆς περιόδου τοῦ Ἀγώνα ἔχουν τὰ ἐλαφρυντικά τους, μὲ πρῶτο καὶ κύριο τὸ γεγονὸς ὅτι συνέθεσαν τὰ ἔργα τους σχεδὸν τὰ ἴδια χρόνια τῆς Ἐπανάστασης. Σήμερα ὅμως ἡ Ἱστορία ἔχει τὴν ὑποχρέωση ὄχι τόσο νὰ ὀριοθετήσει καὶ νὰ ἀξιολογήσει τὴν προσφορά τους, ἀλλὰ κυρίως νὰ προχωρήσει στὴ συμπλήρωση τῶν κενῶν καὶ νὰ προβάλλει ταυτόχρονα σὲ νέα διάσταση τὰ γεγονότα, μὲ τὴ διαύγεια καὶ τὴ σιγουριὰ πὺ προσφέρει ἡ ἀπόσταση τοῦ χρόνου καὶ ὁ πλοῦτος τῶν νέων εἰδήσεων, ἀρχαικῶν καὶ ἄλλων, πὺ τώρα ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Ἀρκετὰ θὰ μπορούσε νὰ γράψει κανεὶς σχετικὰ μὲ τὸ πλῆγμα Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ Μ. Δυνάμεις (ἢ Προστάτιδες Δυνάμεις)· θέμα εὐρὺ καὶ μὲ πολλὰς πτυχές. Στὸν χῶρο τῆς ἐργασίας μας αὐτῆς θὰ περιοριστοῦμε σὲ μιὰ πλευρὰ πὺ κατὰ τὴ γνώμη μας ἔχει ὑποτιμηθεῖ ἢ παραγνωριστεῖ, τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῶν χωρῶν ὡς παράγοντα ἐπηρεασμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς συμπεριφορᾶς τους. Μὲ βάση (ἐργαλεῖο) τὴν πρόταση - θέση αὐτὴ φθάνουμε στὴ δική μας διαπίστωση ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ δυὸ χῶρες δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴ νοοτροπία, τὴν ἰδεολογία καὶ τὴν πολιτικὴ σκέψη, ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση σὲ εὐρύτερη ἔννοια, πὺ ὑπάρχουν στὴν καθεμιὰ ἀκριβῶς χώρα. Στὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ σχέση ὁ κάθε λαὸς καὶ ἡ καθεμιὰ κυβέρνησις βλέπει τὸν ἄλλο μὲ τὸν δικὸ της φακὸ ἢ, ἂν μπορούμε νὰ ποῦμε, βίωμα. Τὸ πρῶγμα αὐτὸ ἐπισημαίνει, ἀλλὰ μὲ πολ-

1. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Τρικούπη στὸν Τ. Γριτσόπουλο, δ. π., σελ. 213 - 214. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦ τὴν ἐκδ. β', τοῦ 1860, τῆς Ἱστορίας.

Γιὰ τὶς Μ. Δυνάμεις βλ. τόμ. 1, σελ. 5, 18, 98 - 100, 296 - 8, τόμ. 2, σελ. 26, 44-51, 147, 153, τόμ. 3, σελ. 12 - 33, 188 - 194, 255 - 278, τόμ. 4, σελ. 5 - 6, 192 - 200, 239, 283 - 284, 375 κ. ἔ.

λή βιασύνη και χωρίς να του δώσει τις αρμόζουσες διαστάσεις, ο Καρολίδης, μεροληπτικός κατά τ' άλλα, που υπογραμμίζει ότι η πολιτική κατασκευή του ελληνικού κράτους ήταν δημιούργημα σκέψεων και θεωριών ευρωπαϊκών που μās επιβλήθηκαν και ότι οι Δυτικοί μās είδαν με κριτήριο τους δικούς τους θεσμούς.

Δέν ήταν λοιπόν η Ισοροπία δυνάμεων στην Ευρώπη, ο φόβος μήπως η Ρωσία κατέλθει στη Μεσόγειο και από εκεί στη Μέση Ανατολή, καθώς και οι άποικιακοί ανταγωνισμοί, οι μοναδικοί παράγοντες που καθόριζαν τη θέση των μεγάλων κρατών απέναντι στο ελληνικό ζήτημα. Ο τρόπος που οι Ευρωπαίοι είδαν τη Φιλική Έταιρεία, οι αντιδράσεις τους στις φιλελεύθερες διατάξεις των ελληνικών Συνταγμάτων, αλλά πιο πολύ οι αυθόρμητες εκδηλώσεις τους, φιλικές ή έχθρικές, σε κάθε φάση του Αγώνα, είναι σε μεγάλο βαθμό προέκταση της πολιτικής τους άγωγής και των δικών τους έσωτερικών αναζητήσεων την εποχή εκείνη¹. Το καθεστώς που κυριαρχούσε στην Ευρώπη μετά την ήττα του Ναπολέοντα και το Συνέδριο της Βιέννης ήταν ιδιαίτερα καταπιεστικό. Μονάρχες, ανώτερος κλήρος και εύγενείς σε στενή συνεργασία είχαν επιβάλει ανελεύθερα πολιτικά συστήματα και, όπως λέγει ο ιστορικός του ΙΟ' αί. Γεώργιος Weill, οι Δυνάμεις ανέχονταν το κοινοβουλευτικό σύστημα της Αγγλίας γιατί ακριβώς αυτό εξασφάλιζε την κυριαρχία της άριστοκρατίας². Στη Γαλλία οι μοναρχικοί άσκοϋσαν άπροκάλυπτη τρομοκρατία και ένας νόμος-τέχνασμα έδινε την έκλογική πλειοψηφία στους πλουσιότερους της χώρας, ενώ η έλευθερία του τύπου είχε έκλειψει. Οι θεωρίες των Σαινσιμονιστών, του Καρόλου Fourier και του Πέτρου Ίωσήφ Proudhon προετοίμαζαν το έδαφος για τις κοινωνικές άλλαγές που σε λίγο θα έλθουν³. Στη Γερμανία και στην Αύστρια το συνέδριο του Κάρλσμπαχ στα 1819 έλαβε άυστηρά μέτρα για τη πάταξη κάθε φιλελεύθερης εκδήλωσης, ιδίως στα Πανεπιστήμια, πράγμα που εφαρμόστηκε με περισσότερη άγριότητα στην Πρωσία. Ίδια κατάσταση επικρατούσε στην Ίσπανία, όπου ο Φερδινάνδος Ζ' καταδίωξε κάθε αντιπολιτευτική κίνηση, όπως έγινε και στην Ίταλία, ιδιαίτερα στη Νεάπολη, όταν και έκεϊ καταπνίγηκε κάθε φιλελεύθερη φωνή⁴.

1. Π. Καρολίδου, Σύγχρονος Ιστορία των Έλλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από 1821 μέχρι 1921, τόμ. 1, εν Αθήναις 1922, σελ. 542.

2. G. Weill, L' éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815 - 1848), Paris 1930, σελ. 20.

3. Έκτος από τον Weill, βλ. B. Croce, Storia d' Europa nel secolo decimonono, Bari 1972, σελ. 88. Ο Ίταλός αυτός φιλόσοφος των ιδεών μās δίνει μια καλή εικόνα των πνευματικών ρευμάτων του αιώνα.

4. G. Weill, ό.π., σελ. 42 - 54 - Του Ίδιου, L' Europe du XIXe siècle et l' idée de nationalité, Paris 1938, σελ. 39 - 48 - E. Bourgeois, Manuel historique de politique étrangère, τόμ. 2, Paris 1898, Les révolutions (1789 - 1830) - Βλ. και τις πανεπιστημιακές σημειώσεις του Ζ. Τσιρανλή, ΊΗ Σύγχρονη Έποχή. Από την πτώση του Μ. Ναπολέοντα (1814) ως τις παραμονές του Α' Πολέμου (1914), Ίωάννινα 1979, σελ. 45 κ.έ.

'Εκτενέστερα θά αναφερθοῦμε στην κατάσταση πού επικρατοῦσε στην 'Αγγλία¹, γιατί ἡ χώρα αὐτή θεωρήθηκε ὡς ἡ πιό φιλελεύθερη καί γιά τόν λόγο ὅτι ὑπῆρξε ἐκείνη πού τελικά διαδραμάτισε τόν μεγαλύτερο ρόλο στην ἐξέλιξη τῶν ἐλληνικῶν πραγμάτων. Στή Μ. Βρετανία τὸ καθεστῶς δὲν ἦταν οὐσιαστικά διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα κράτη. Μὲ τὴ λεγόμενη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση εἶχε συρρεύσει στὶς πόλεις πλῆθος ἀγροτῶν πού συγκρότησαν τὴ νέα μάζα τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀπεργίες διαρκῶς ἀπλώνονταν καί ἡ κρίση τοῦ 1819 ἔδωσε τὸ ἔναυσμα γιά ταραχές. Τότε ἡ κυβέρνηση ψήφισε τὸ νόμο τῶν «'Ἐξη ἄρθρων», πού περιόριζε τὶς συνταγματικὲς ἐλευθερίες τοῦ λόγου, τῆς συγκέντρωσης κ.ἄ. καί οἱ ἐκτελέσεις τῶν ἀντιφρονούντων αὐξήθηκαν. Τὰ ἴδια χρόνια στὸν χῶρο τῶν μορφωμένων, ἀλλὰ καί μὲ ἀπήχηση στὶς μάζες, τὰ κηρύγματα τοῦ William Cobbett, τοῦ Francis Burdett καί τοῦ John Cartwright, πού ζητοῦσαν τιμιότερο ἐκλογικὸ σύστημα, τρομοκρατοῦσαν τὴν ἀνώτερη τάξη. Ἡ λέσχη Hampden Club, πού μέλη της ἦταν οἱ γνωστοὶ μας λόρδος Βύρων καί Θωμᾶς Κόχραν, ἔγινε ἐπαναστατικὴ ἐστία καί αὐτὴ ὑπέθαλψε τὴν ἐξέγερση τῆς 2 Δεκεμβρίου 1817. 'Ακόμη, ἄλλες ὀργανώσεις, ὅπως οἱ Political Protestants καί οἱ Unions, προωθοῦσαν κοινωνικὲς καί οικονομικὲς διεκδικήσεις. 'Ας μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ ἀναπτύσσονται καί οἱ θεωρίες τοῦ πρώιμου σοσιαλιστῆ Ροβέρτου Owen. Μόλις στὰ 1832 ὁ ἐκλογικὸς νόμος μεταρρυθμίστηκε καί προέβλεπε εὐρύτερη λαϊκὴ ἐκπροσώπηση. Τέλος, τὴν 'Αγγλία βασάνιζε τὸ πρόβλημα τῆς Ἰρλανδίας, πού εἶχε κοινωνικὲς καί θρησκευτικὲς καταβολές.

Στὰ παραπάνω προσθέτουμε ὅτι ὁ γνωστός μας Κάννιγκ ἦταν ὑπερσυντηρητικὸς καί στὰ 1807 εἶχε ἀντιταχθεῖ στην κατάργηση τῆς δουλείας καί πολὺ ἀργότερα, στὰ 1822, ἔλαβε ρεαλιστικότερες θέσεις. Στὸ πλαίσιο λοιπὸν αὐτὸ πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε γιά ὀρισμένες πλευρὲς τῶν ἀγγλοελληνικῶν σχέσεων. Ὁ λόρδος Βύρων εἶχε χαρακτηριθεῖ σχεδὸν ἀνεπιθύμητος ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ τάξη τῆς πατρίδας του, ὅταν κατῆλθε στὴ χώρα μας, πού ὡς ἓνα σημεῖο χρησιμοποιοῦνταν (ὅπως καί τὰ νεοαπελευθερωθέντα τότε κράτη τῆς Ν. 'Αμερικῆς) ὡς διέξοδος γιά τοὺς κοινωνικὰ ἐπικίνδυνους ἢ τοὺς ἐραστὲς περιπετειῶν, ὅπως ὁ Κόχραν. 'Ακόμη, εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι πολλὰ μέλη τοῦ Greek Committee (καί ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ συγκαταλέγονταν καί στενοὶ συνεργάτες τοῦ Κάννιγκ) ὡς μόνον στόχο τους εἶχαν τὶς οικονομικὲς ἐπιχειρήσεις μὲ τὴ χώρα μας. Γνωρίζουμε ἐξἄλλου ὅτι τὰ ἐθνικὰ δάνεια δὲν ἦταν παρὰ πληθωρικὸ χρῆμα πού οἱ τράπεζες ἤθελαν κάπου νὰ τοποθετήσουν². Δὲν θά ἦταν πα-

1. Χρήσιμα εἶναι ὅλα τὰ γενικὰ ἐγχειρίδια, ἐδῶ χρησιμοποιῶ τοῦ E. Halevy, *Histoire du peuple anglais au XIXe siècle*, τόμ. 2, Paris 1928.

2. Α. Λιγνάδη, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς 'Ανεξαρτησίας*, 'Αθήναι 1970, σελ. 159 - 160 - E. Halevy, ὁ.π., σελ. 213 - 214.

ρακινδυνευμένο, πιστεύω, να παραλληλίσουμε τον τρόπο που χορηγήθηκαν τα δάνεια με την χρηματική έξαγορά των ψηφοφόρων που ως τότε συνηθιζόταν στην Αγγλία. "Όπως βλέπουμε, δεν είναι τα λογοτεχνικά κείμενα ή τα καλλιτεχνικά δημιουργήματα που επηρεάζουν τις κυβερνήσεις. "Όπως αναφέρεται στο πρόσφατο και παινεμένο από την κριτική βιβλίο του 'Ιωάννη Plumyène και που ασχολείται με την ανάπτυξη του εθνικισμού κατά τον ΙΘ' αι., ή αναχώρηση του Βύρωνα στην Ελλάδα δεν ήταν παρά προσωπική έκλογη ενός ποιητή και παραξενιά ενός άριστοκράτη που αρχικά είχε σκεφθεί να μεταβεί στη Λατινική Αμερική, μετά στην Ισπανία και τελικά το Έλληνικό Κομιτάτο του Λονδίνου τον έφερε στη χώρα μας. 'Ο ίδιος συγγραφέας προσθέτει ότι οι ρομαντικοί φιλέλληνες θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με τους σημερινούς Ευρωπαίους διανοούμενους που αγωνίζονται για τη μιὰ ή την άλλη αφρικανική και ασιατική υπόθεση και που στην πραγματικότητα ή αντιαποικιακή τους ιδεολογία υποκρύπτει δικές τους κοινωνικές (ή και άλλες) ανάζητήσεις, που δεν είναι δυνατόν τη δεδομένη χρονική στιγμή να βρουν απήχηση στην πατρίδα τους¹.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία και χρήσιμη μιὰ αναφορά στον όρο «φιλελληνισμός»². 'Ο τελευταίος έχει υποστεί παρερμηνείες καθώς από την εποχή της Επανάστασης τον χρησιμοποιούμε για κάθε λογής πρόσωπα ή καταστάσεις. Στην έννοια της λέξης αυτής θα πρέπει να δοθεί, πιστεύω, ιστορικός όρισμός, καθώς ίσως ή θεώρηση του φαινομένου μέσα από τη φιλολογική παραγωγή είναι εκείνη που την διεύρυνε επικίνδυνα. 'Ο Κωνσταντίνος Δημαρῶς έχει έπισημάνει τὸ πρόβλημα και την ασάφεια που κατά κάποιο τρόπο επικρατεί ακόμη και σήμερα³. 'Εμείς πιστεύουμε ότι η χρησιμοποίηση του όρου πρέπει να περιοριστεί πρώτα-πρώτα χρονικά ως τη χρονιά 1829/1830, όποτε ιδρύεται τὸ ἑλληνικὸ κράτος, και κατά δεύτερο λόγο να αποδίδεται μόνο σὲ εκείνες τις πράξεις προσώπων και κυβερνήσεων που ἔχουν σαφή την ένδειξη ότι με αυτές αναγνωρίζεται ή ἑθνική μας ταυτότητα, αποβλέπουν δηλαδή στην κρατική, νομική, ἀναγέννηση (régénération) τῆς 'Ελλάδας. 'Ο φιλελληνι-

1. J. Plumyène, Les nations romantiques. Histoire du nationalisme. Le XIXe siècle, Paris 1979, σελ. 166.

2. 'Η παλαιότερη βιβλιογραφία στον Στ. Παπαδόπουλο, Τὸ Μεσολόγγι και ὁ φιλελληνισμός, 'Ιωάννινα 1971 - Α. Dimaras, The Other British Philhellenes, in «The Struggle for Greek Independence, ed. by R. Clogg, London 1973, σελ. 200 - 223 - P. Echinard, Grecs et Philhellènes à Marseille de la Révolution française à l'Indépendance de la Grèce, Marseille 1973 - L. Droulia, Philhellénisme. Ouvrages inspirés par la guerre de l'Indépendance grecque 1821 - 1833. Répertoire bibliographique, Athènes 1974 - Χ. Δημακοπούλου, 'Ο σαινισμονιστής François Graillard περί τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν πραγμάτων, ΔΙΕΕ, τόμ. 22 (1979), σελ. 368 κ.έ.

3. Βλ. τὸν Πρόλογό του στο ἔργο τῆς L. Droulia, ὁ.π., σελ. V.

σιμὸς χαρακτηρίζεται ἀκόμη ἀπὸ ἐθελοντικὴ προσφορά, πού δὲν προϋποθέτει τὴν ἀνταπόδοση. Σύμφωνα με αὐτὴ τὴν ὀριοθέτηση φιλέλληνας θὰ ὀνομαστοῦν καὶ οἱ ξένοι πού ὡς ἄτομα πολέμησαν στοὺς ἐθνικοὺς μας ἀγῶνες στὰ 1866, στὰ 1897, στὰ 1912. Γιατὶ ἀπὸ τότε πού οἱ "Ἕλληνες ἀποκτήσαμε κρατικὴ ὑπόσταση ἢ ἐπίσημη διπλωματία εἶναι ἐκείνη πού ἀναλαμβάνει τὶς ἐπαφές ἀνάμεσα στὴ χώρα μας καὶ τὶς ἄλλες καὶ ἡ ἀμοιβαιότητα, βασικὸ διακριτικὸ στοιχεῖο, χαρακτηρίζει τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὶς κυβερνήσεις καὶ στὰ πρόσωπα, ὅποτε μιλοῦμε πιά γιὰ φιλία ἢ φιλανθρωπία. Εἶναι λοιπὸν ὑπερβολικὴ καὶ ἀνιστορικὴ ἢ προσωνομία τοῦ «φιλελληνικοῦ» πού ὁ Καρολίδης¹ κ.ἄ. δίνουν σὲ ἔργα τοῦ ΙΣΤ' αἰ. ἀκόμη, ἐπειδὴ καὶ μόνο αὐτὰ ἀναφέρονται στὴν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα στὴν ἀρχαία.

Περὶσσότερο ὅμως ἀπὸ κάθε ἄλλη περίπτωση τὴν πορεία πού ἡ Δυτικὴ κοινωνία ἀκολούθησε ὥσπου νὰ ἀποδεχτεῖ τοὺς Τούρκους καὶ νὰ τοὺς ἐντάξει στὴν εὐρωπαϊκὴ τάξη πραγμάτων, παίρνοντας κατὰ συνέπεια καὶ τὴν ἀνάλογη στάση (ἐχθρική στὴν ἀρχή, ἐφεκτικὴ ἀργότερα) ἀπέναντι στοῦ ἑλληνικοῦ ζήτημα, μποροῦμε, πιστεύω, ξεκάθαρα νὰ δοῦμε καὶ νὰ μελετήσουμε μέσα ἀπὸ τὶς βενετοτουρκικὲς σχέσεις. Τὸ θέμα δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία καὶ μόλις πρόσφατα ἐρευνηθῆκε ἀπὸ συνάδελφο Ἰταλὸ, πού φυσικὰ δὲν τὸ ἔχει ἐξαντλήσει². Ἡ μελέτη του ὅμως ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί ἡ Βενετία, ὅπως γνωρίζουμε, ὑπῆρξε τὸ δεῦτερο τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐμεῖς θὰ διαγράψουμε ἀπλῶς τὸ πρόβλημα.

Σὲ βιβλίο πού τυπώθηκε στὰ 1882 στὴ Βενετία, με συγγραφέα κάποιον Osman - Bey, λέγονται ἐπακριβῶς τὰ ἀκόλουθα : «Ὁ "Ὀμηρος, ὁ Πλάτωνας, ἢ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου ἦταν οἰκειοὶ μόνο στοὺς λογίους : τὸ πλῆθος τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν κτηματιῶν ἀγνοοῦσε ἀκόμη ὅτι ὄπηρχαν Ἕλληνες." Ἐπρεπε

1. Π. Καρολίδης, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'. Τόμος ἕβδομος τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1924, σελ. 610 κ.ἑ.

Ἄλλεξης Δημαράς (Dimaras, ὁ.π.) συμφωνεῖ σχεδὸν μετὰ τὶς δικές μας ἀπόψεις, θεωρώντας ὡς τὴν κυριότερη ἐκδήλωση τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος τὴ συμμετοχὴ στὶς μάχες τοῦ Ἄγωνα ὡστόσο καὶ αὐτὸς ἀφήνει τὸ πρόβλημα ἀνοικτό. Ἡ Λ. Δρούλια de facto καὶ αὐτὴ περιορίζει τὴ χρονικὴ περίοδο στὰ χρόνια τοῦ Ἄγωνα, ὡς τὸ τέλος τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων, πλησιάζοντας ἔτσι τὶς δικές μας ἀπόψεις. Σύμφωνα με τὴ δική μας ἐννοιολογικὴ ὀριοθέτηση θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὡς φιλελληνικὲς καὶ ἐκδηλώσεις πρὶν ἀπὸ τὰ 1821, ὅχι ὅμως καὶ πολὺ προγενέστερα. Πάντως τὸ θέμα πρέπει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο συλλογικῆς ἐρευνας, γιὰ νὰ δοθεῖ κοινῶς ἀποδεκτὸς ὀρισμὸς.

2. P. Preto, Venezia e i Turchi, Firenze 1975. Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν θέτει τὸ πρόβλημα Τουρκία καὶ ἄλλες Δυτικὲς Δυνάμεις (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Βενετία), ὅπως καὶ δὲν παίρνει καθόλου ὑπόψη τῆς τοῦς Ἕλληνες, ὡς παράγοντα ἐπηρεασμοῦ τῶν βενετοτουρκικῶν σχέσεων (βλ. ἀκόμη τὴ βιβλιοκρισία μας στὴ «Μνημοσύνη» 6 (1976 - 7), 342 - 345).

τὸ πρᾶγμα νὰ προβληθεῖ καὶ οἱ κυβερνήσεις ἀνέλαβαν νὰ δημιουργήσουν ἕνα τεχνητὸ φιλελληνισμό. Ὁ φθόνος τῆς Εὐρώπης πρὸς τὴ Ρωσία [ποὺ ὑπῆρχε ὁ φόβος ὅτι θὰ προσεταιριζόταν τὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα] κατασκευάσε τὸν φιλελληνισμό, ἕνα νόθο καὶ αὐτοσχέδιο προϊόν, ποὺ δημιουργήθηκε μὲ τὸν μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἐξισορροπήσει τὴ ρωσικὴ ἐπιρροή¹. Ἄν καὶ ἡ Βενετία ἀποτελοῦσε τὸν καιρὸ ἐκεῖνο (1882) τμῆμα τοῦ ἐνιαίου ἰταλικοῦ κράτους, ὅμως δὲν μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι διαλέχθηκε ἡ πόλη αὐτὴ γιὰ νὰ ἐκδοθεῖ τὸ βιβλίον αὐτὸ στὰ ἰταλικά, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ βενετικὴ κοινωνία τὰ χρόνια ἐκεῖνα εἶχε φθάσει στὸ σημεῖο νὰ ἀποδέχεται στὸν χῶρο της ἕνα τέτοιο κείμενο. Ἄλλωστε, ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν πόλη ὑπάρχουν ἀκόμη ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα (τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Φοίνικος) καὶ διαπρέπουν ἄνδρες ὅπως ὁ Ἰωάννης Βελοῦδης, διευθυντὴς τῆς Μαρκεζιανῆς Βιβλιοθήκης.

Πῶς συνέβη λοιπὸν αὐτὴ ἡ δεμένη στενὰ μὲ τὸν Ἑλληνισμό Βενετία νὰ γίνῃ φιλοτουρκικὴ; Πραγματικὰ ἡ Γαληνότατη Δημοκρατία, παρὰ τὶς οἰκονομικὰς συμφωνίας ποὺ κατὰ καιροὺς συνῆψε μὲ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορία, παρέμεινε πάντα ἀντιτουρκικὴ καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἀποικίες της στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἔγιναν σὲ ἑλληνοκατοικημένες περιοχὲς καὶ τόσο στὴν ἴδια τὴν πόλιν τῶν τεναγῶν ὅσο καὶ στὶς κτήσεις ἡ ἴδια ἐγκολπώθηκε τὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ βοήθησε ποικιλότροπα τοὺς Ἕλληνας. Τὸ πνεῦμα αὐτὸ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ ἐπικρατοῦν ὡς τὴν πτώση τοῦ Μοριά (1715). Ἀπὸ τὴ συνθήκη τοῦ Πασάροβιτς (1718), ὁπότε τερματίζεται ὀριστικὰ κάθε ἐμπόλεμη κατάσταση ἀνάμεσα σὲ Τουρκία καὶ Βενετία, ἡ εἰκόνα ἀλλάζει. Βαθμιαῖα ἀλλὰ σταθερὰ οἱ Βενετοὶ ἀναθεωροῦν τὴν πολιτικὴν τους καὶ αὐτὸ ὀφείλεται σὲ τρεῖς αἰτίες: πρῶτα - πρῶτα στὴν ἐμφάνιση τῶν Ρώσων στὴ Μεσόγειο, ἔπειτα στὶς βλέψεις τῶν Ἀψβούργων πρὸς τὰ Βαλκάνια καὶ κατὰ τρίτον λόγο στὴν πρόσφορη ἀτμόσφαιρα καὶ στὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἀνατολή ποὺ ἐκκόλαψε ἡ ἐποχὴ τῶν Φώτων. Ὁ πόλεμος ποὺ εἶναι γνωστός μας ὡς Ὀρλωφικὰ ἀποτέλεσε τὴ χειροπιαστὴ ἀπόδειξη ὅτι οἱ Ρῶσοι ἔγιναν μεσογειακὴ δύναμις καὶ ἀπειλοῦν ἔτσι τὶς ἐμπορικὰς γραμμὰς τῆς Μεσογείου καὶ ὑποβλέπουν τὰ βενετικὰ Ἐπτάνησα. Στὴ νέα πραγματικότητα ποὺ διαμορφώνεται οἱ Τοῦρκοι θὰ ἐπωμισθοῦν, ὡς ἐντολοδόχοι κατὰ κάποιον τρόπο τῶν Εὐρωπαίων, τὸ βᾶρος νὰ συγκρατήσουν Ρώσους καὶ Αὐστριακοὺς: ἔγινε ἡ Τουρκία ἀπαραίτητη στὴ Δύση. Ὅπως λέγει ὁ ἱστορικὸς Heeren, ποὺ γράφει στὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα, αὐτοὶ ποὺ φαίνονταν δυνατοὶ (κυρίως οἱ Γάλλοι) νικῆθησαν, ἐνῶ τὸ ἔθνος ποὺ ὅλα προμήνυαν τὴν πτώση του, ἡ Τουρκία, ἐπέζη-

1. Osman - Bey, Gl' Inglesi in Oriente. Tragedie e stragi 1830-82, Venezia 1882, σελ. 12.

σε από όλες τις αναστατώσεις¹. Από την άλλη πλευρά η φιλολογία που άνθει στην Ευρώπη με επίκεντρο τον κύκλο των φιλοσόφων και γεωγράφων² δημιουργεί ένα κλίμα περιέργειας για τους «έξωτικούς» λαούς, που γίνονται τώρα «άποδεκτοι» από τη Δυτική κοινωνία. Βλέπουμε ότι ο Διαφωτισμός δεν είχε θετικές επιπτώσεις για τον Έλληνισμό μόνο, αλλά και για τους Τούρκους συγκεκριμένα. Στη Βενετία χαρακτηριστικά τα περιοδικά, οι εφημερίδες και το θέατρο (με επικεφαλής τον γνωστό Goldoni) δημιουργούν μια περιέργεια, έπειτα ένα ενδιαφέρον και τελικά μια ευνοϊκή διάθεση απέναντι στους Τούρκους, που προηγούμενα χαρακτηρίζονταν ως «βάρβαροι». Τα ίδια χρόνια στη γειτονική Γαλλία το βιβλίο του Ίωσήφ Guignes, *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongoles et autres Tartares occidentaux*, Παρίσι 1756-1758, πρόβαλλε με έμφαση τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι Τούρκοι στην ιστορία της Ασίας, ενώ στην Αγγλία το κοινό ήταν κιόλας στα 1832 έτοιμο να δεχτεί επιστημονικά κείμενα όπως του Αρθούρου Lumley Davids, *A Grammar of the Turkish Language*, που αποτελεί την πρώτη συστηματική γραμματική της τουρκικής γλώσσας και δίνει συνάμα ευρεία επισκόπηση του τουρκικού πολιτισμού³. Η πνευματική αυτή παραγωγή των Οριενταλιστών θα αποτελέσει το υπόβαθρο της φιλοτουρκικής εξωτερικής πολιτικής της Δύσης.

“Ολα όσα στη σύντομη αυτή ανάλυσή μας εκθέσαμε ένα σκοπό είχαν : να βοηθήσουν σε μια ιστορικότερη θεώρηση των γεγονότων της Έλληνικής Επαναστάσης, ειδικά από τη διεθνή σκοπιά. “Όπως είδαμε, η άπουσία ενός ιστορικού πλαισίου με όρθη και λεπτομερή γνώση των πραγμάτων είναι αυτό που χαρακτηρίζει το έργο των πρώτων ιστορικών του 'Αγώνα, πράγμα που επέδρασε αρνητικά όχι μόνο στην επιστήμη αλλά και στην πολιτική μας πορεία και δημιούργησε στην κοινωνία μας μύθους και απόψεις μανιχαϊκές, διόλου πολύπλευρες ή ολοκληρωμένες, κάπως παραϊστορικές, θα έλεγα, και επικίνδυνα άπλουστευμένες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του γνωστού δημοσιογράφου Βλάση Γαβριηλίδη, που ασφαλώς από τη θέση του επηρέαζε την κοινή γνώμη, και που κακίζει τους “Έλληνες γιατί από την πρώτη στιγ-

1. A.H.L. Heeren, Manuel historique du système politique des Etats de l' Europe et de leurs colonies, depuis la découverte des Deux Indes, par -, professeur d' histoire en l' Université de Goettingue. Traduit de l' allemand sur la troisième édition, Paris 1821, σελ. 349. “Έχω υπόψη μου αντίτυπο που φέρει ιδιόχειρα : «Δημήτριος Πελεκιάσης εις τόν φίλον του Ίωάννη Ζαΐμη», και που άνηκε στη βιβλιοθήκη του Π. Χιώτη. Η αφιέρωση καταδεικνύει ότι βιβλία ευρωπαϊκής ιστορίας κυκλοφορούσαν στη χώρα μας τόν καιρό του 'Αγώνα.

2. Αναφέρω ένδεικτικά τó πρόσφατο βιβλίο του N. Broc, La géographie des philosophes. Géographes et voyageurs Français au XVIIIe siècle, Paris 1975, σελ. 362-371.

3. D. Kushner, The Rise of Turkish Nationalism 1876 - 1908, London 1977, σελ. 9.

μη δὲν ἔπασαν στὴν ἀγκυλιὰ τῆς Ἀγγλίας ἀλλὰ προσκολλήθηκαν στὴ Ρωσία ποὺ ἀποκαλεῖται προαίωνια ἐχθρὰ καὶ ἰησουίτης φίλος. Καὶ μὲ ψευτορητορικό συνεχίζει : «σιγήσωμεν εἰς τὰ αἴσχη ταῦτα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ, θαυμάζοντες τὴν μεγάλην ἀνοχὴν τῆς τῶν Βυζάντων καὶ τῶν Καννίγγων ἀγλαῶς πατρίδος»¹. Ἐκεῖνο ποὺ ἀκόμη μᾶς χρειάζεται εἶναι ἡ κριτικὴ τῶν ἱστορικών φαινομένων κατὰ μικρὰ χρονικὰ τμήματα, καθὼς οἱ συσχετισμοὶ συνεχῶς μεταβάλλονται καὶ ἡ διάκριση τῶν κρίσιμων τομῶν δὲν εἶναι εὐκόλη. Μία πρακτικότερη, πὺ «προσγειωμένη», ἂν μπορούμε νὰ ποῦμε, θεώρηση τοῦ Εἰκονοσιένα εἶναι φυσικὰ ἔργο τῶν ἱστορικών ποὺ μὲ τὸ μόχθο τους ἔχουν προσφέρει πολλὰ, ἀλλὰ καὶ ποὺ ἔχουν ἀκόμη ἀρκετὸ δρόμο νὰ διανύσουν. Ἡ πρόσκληση τοῦ Φραντζί, ποὺ τὴν ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, νὰ ἀντικρύζουμε καὶ νὰ μελετοῦμε τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ χωρὶς πλέγματα ἔχει ἐδῶ τὴ θέση της. Δὲν ὑποτιμοῦμε, παρόλες τὶς ἀτέλειες, τὸ ἔργο τοῦ Φραντζί, τοῦ Φιλήμονα καὶ τοῦ Τρικούπη· εἶναι καὶ αὐτοὶ «παιδιὰ τοῦ αἰῶνα» τους. Ἐξᾴλλου, πῶς μπορούμε νὰ ἀπαιτήσουμε ἀπὸ τοὺς ἴδιους πλήρη ἐνημέρωση καὶ ἐποπτεία, ὅταν ἓνας λόγιος τοῦ ἀναστήματος τοῦ Ἄδαμ. Κοραῆ δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ διείδει τὶς πραγματικὲς προθέσεις τοῦ Ναπολέοντα, ὥστε νὰ τὸν ἐξυμνεῖ καὶ νὰ τὸν ἐπικαλεῖται²; Στὴ μικρὴ μας αὐτὴ πραγματεία παρουσιάσαμε ὀρισμένους ἀρνητικὸς παράγοντες ἐνάντια στοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες, συνειδητὰ ἢ μὴ, ὑποχρεώθηκαν νὰ παλαίψουν. Αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ ἀρνητικὲς συγκυρίες, καὶ περισσότερο ἴσως αὐτές, εἶναι ποὺ συνιστοῦν τὴν ἀξία καὶ προδίδουν τὴ βαθύτερη σημασία τοῦ Ἀγώνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, ὥστε αὐτὸς νὰ παραμένει διαρκῶς ἀνοικτὸ πεδίο ἐρευνας, σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ὁδηγὸς γιὰ τοὺς Νεοέλληνες.

1. Β. Γαβριηλίδη, Ἡ Ἑλλάς καὶ ὁ πανσλαβισμός, ἐν Ἀθήναις 1869, σελ. 57.

2. E. Driault - M. Lhéritier, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, τόμ. 1, Paris 1925, σελ. 114 - 115.